

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt / volume: 5 • sayı/issue: 1 •(Haziran/June 2022): 136-157

**Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin Câmiu'l-Esrâr Adlı
Eserinde Tevhidin Özellikleri ve İşlevleri**

*The Characteristics and Functions of Tawhid Ahmad Shams
al-Din Marmarawi's Work Jami al-Asrar*

Mahmut ULU

Dr., Aksaray Valiliği (Ar-Ge)

Dr. Aksaray Governorship (Research and Development)

Aksaray, Türkiye

✉ mahmut.ulu@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-3030-0827>

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 29.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 17.05.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2022

Atıf/Cite as: Ulu, Mahmut. "Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin Câmiu'l-Esrâr Adlı Eserinde Tevhidin Özellikleri ve İşlevleri". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2022): 136-157. <https://doi.org/10.52637/kiid.1095065>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Mahmut ULU | Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 (CC BY-NC) International License

Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin Câmîu'l-Esrâr Adlı Eserinde Tevhidin Özellikleri ve İşlevleri

Öz

Bu çalışmanın amacı Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin *Câmîu'l-esrâr* adlı eserinde tevhidin özelliklerinin ve işlevlerinin ortaya konmasıdır. Yöntemi ise literatür taraması ve içerik analizidir. Yiğitbaşı, Saruhânî ve Marmaravî gibi nisbelerle anılan Ahmed Şemseddin Marmaravî, 9/15. asrın öne çıkan sûfilerinden olup İslâm dünyasının en yaygın tarikatlarından biri olan Halvetiyye'nin ana kollarından "Orta Kol" olarak da bilinen Ahmediyye kolunun kurucusudur. Kaynaklardan onun gerek yaşadığı bölge olan Manisa ve çevresinde gerek devletin başkentinde ve gerekse tasavvufi zümrelerden olan Ahîler gibi çevrelerde oldukça saygın bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Şemseddin Marmaravî, eser telif eden sûfilerdendir. O eserlerinin tamamını Türkçe yazmış, bu eserlerde genel olarak tasavvufi konu ve kavramlar üzerinde durmuştur. Allah'ın isimleri ve sıfatları, Allah sevgisi, insan, şeyh, derviş, seyr ü sülûk, zikir, vücûd, tenezzülât, nefis ve nefsin mertebeleri, ruh, rüyâ tabirleri, âlem-i zâhir, âlem-i bâtın, varlığın esası, itikad, irşad, tevhid, şeriat, tarikat, hakikat, tarikat silsilesi, ahlâk-ı hamîde ve zemîme, âdab, erkân, gibi konular onun ele aldığı başlıca konulardandır. İslâm inancının temeli olan tevhid akidesi, bu özelliğinden dolayı hem diğer İslâmî ilimlerde hem de tasavvuf ilminde üzerinde titizlikle durulan bir konudur. Tevhid, tasavvufî eğitimin esası ve nihâyeti olarak görülmesi yönüyle sûfiler tarafından müstesna bir konumda değerlendirilmiştir. İnsanın yaratılmasındaki temel gaye olarak görülen tevhide ulaşmak düşüncesinden hareketle yaratılışın gayesine uygun yaşamayı hayatlarının temel kuralı olarak gören sûfilerin, tevhide ilgili düşünceleri ve tevhid kavramına getirdikleri yeni izahlar oldukça önemlidir. Bu öneme binâen teşekkül dönemi sûfilerinin tevhid kavramı üzerinde durduğu, müellif sûfilerin de bu konuyu eserlerinde ele aldıkları görülür. Tanınmış sûfilerden Zünnûn el-Mısrî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Bekir Şiblî, Ebü'l-Hasan Bûşencî; müellif sûfilerden kısaca *el-Lümâ'* şeklinde adlandırılabilir eserinde Serrâc, *er-Risâle*'de Kuşeyrî, *Keşfü'l-mahcûb*'da Hucvirî tevhid kavramı üzerinde duran sûfilerden sadece birkaçıdır. Tarikatlar dönemi sûfilerinden Ahmed Şemseddin Marmaravî, tevhid kavramı üzerinde duran sûfilerden biridir. O, tevhid konusuyla ilgili sınırlı izahat yaptığı *Keşfü'l-esrâr* ile *Risâle-i tevhid* adında müstakil bir risâle yazmanın yanında, bu çalışmanın konusu olan *Câmîu'l-esrâr* adlı eserinde tevhidin işlevleri üzerinde durmuştur. Ona göre Hak kapısının ilk anahtarı olması, nefsi emmârenin kalesini yıkıp viran etmesi, ahlâk-ı zemîmeyi arıtması, seyfullah gibi cenk meydanına girmesi, derdi dermana çevirmesi gibi hususlar tevhidin işlevlerinden sadece bir kaçıdır. Marmaravî, tevhid faslında, esasında diğer eserlerinde de zaman zaman temas ettiği tevhid düşüncesini bütüncül ve sembolik bir dille ortaya koymuştur. Bunu yaparken manzum olarak ele aldığı eserin genelinde olduğu gibi ilgili bölümde de şiirsel bir anlatım yolunu tercih etmiştir. Onun bu tercihi anlatımı akıcı hale getirdiği gibi meselenin anlaşılmasını da kolaylaştırmıştır. İslâm inancının temel akîdelerinin başında gelen, tasavvufî düşünce ve eğitimin temelini oluşturan ve hem anlatılması hem de anlaşılması zor gibi görünen tevhide çeşitli soyut kavram ve somut nesnelere benzeterek açıklamıştır. Bu bağlamda Marmaravî tevhide ilk söz, ilk anahtar, kapı, sağlam taş, sağlam kale, sâhipkıran, öncü birlik, Allah'ın kılıcı gibi somut cisimlere benzetir. Bunların yanında o, tevhide affedilme sebebi, kötü düşünceleri iyiliğe tebdil edici; kötü ahlaki güzel ahlaka çevirici, tevbe yerine geçici, cansıza ebedi can katıcı, ölü kalbi diriltici, şirk hastalığını birlik devasına dönüştürücü, ahiret azabından kurtarıcı, şükür sebebi gibi soyut yönlerini ortaya koyar. Onun bu yolla, anlaşılması zor gibi görünen tevhid kavramını daha anlaşılır kılmaya çalıştığı açıktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sûfi, Tevhid, Ahmed Şemseddin Marmaravî, Câmîu'l-esrâr, Tevhidin İşlevleri.

Characteristics and Functions of Tawhid Ahmad Shams al-Din Marmarawi's Work Jami al-Asrar

Abstract

The aim of this study is to reveal the characteristics and functions of monotheism in Ahmad Shams al-Din Marmarawi's work called Jami al-Asrar. Its method is literature review and content analysis. Ahmad Shams al-Din Marmarawi, who is referred to with nisbas such as Yighitbasi, Saruhani and Marmarawi is the founder of the Ahmadiyya branch, also known as the "Middle Branch", one of the main branches of the Khalwatiyya, which is one of the most widespread sects of the Islamic world, is one of the prominent sufis of the 9/15 th century and one of the most widespread sects of the Islamic world. It is understood from the sources that he had a very respected position both in Manisa and its surroundings, where he lived, in the capital of the state, and in Ahi circles, which are among the sufi groups. Ahmad Shams al-Din Marmarawi is one of the Sufis who wrote works. He wrote all of his works in Turkish, and generally focused on mystical subjects and concepts in these works. Names and attributes of Allah, love of Allah, human, shaykh, dervish, seyr u suluk (journey), dhikr, body, condescension, nafs and its stages, spirit, interpretations of dreams, the visible realm, unseen realm, basis of existence creed, guidance, tawhid, sharia, tariqa, truth, tariqa line, morality and zamima etiquette, manners are some some of the main subjects he deals with. Tawhid, which is the basis of Islamic belief, is a subject that is meticulously emphasized both in other Islamic sciences and in sufism. Tawhid has been evaluated in an exceptional position by the Sufis because it is seen as the basis and the end of Sufi education. The thoughts of the Sufis, who adopt living in accordance with the purpose of creation as the basic rule of their lives, based on the idea of reaching tawhid, which is seen as the main purpose in the creation of man, and the new explanations they bring to the concept of tawhid are very important. Due to this importance, it is seen that the Sufis of the formation period focused on the concept of tawhid, and the author sufis discussed this issue in their works. Zunnun al-Misri, Junayd of Baghdad, Abu Bakr al-Shibli, Abu Hasan al-Bushanji; the author is only a few of the sufis who focus on the concept of oneness, such as Serrac in his work, which can be briefly called al-Lüma', Kuseyri in *al-Risalah*, and Hucviri in *Kesf al-Mahcub*. Ahmad Shams al-Din Marmarawi one of the Sufis of the tariqats period, is one of the sufis who emphasized the concept of tawhid. In addition to writing an independent treatise called *Kesf al-Asrar* and *Risalah al-Tawhid*, in which he gave limited explanations on the subject of tawhid, he focused on the functions of tawhid in his work called *Camiu al-Asrar* which is the subject of this study. According to him, some of the functions of tawhid are that it is the first key to the door of God, destroying the castle of the nafs, purifying the morals, entering the battlefield like sword of God, and turning the trouble into a cure. In the chapter of tawhid, Marmaravî revealed the idea of tawhid, which he had contacted from time to time in his other works, in a holistic and symbolic language. While doing this, he preferred a poetic way of expression in the relevant section as well as in the rest of the work he dealt with in verse. His preference not only made the narration fluent, but also facilitated the understanding of the issue. He explained tawhid, which is one of the main creeds of the Islamic faith, forms the basis of mystical thought and education, also seems to be relatively difficult to both explain and understand, by comparing it to various abstract concepts and concrete objects. In this context Marmaravî likens tawhid to concrete objects such as the first word, the first key, the door, the solid stone, the strong castle, the owner-breaker, the vanguard, and the sword of Allah. In addition to these, he reveals the features of tawhid such as the reason for forgiveness, the changer of bad thoughts to goodness, transforming bad morals into good morals, temporary instead of repentance, giving eternal life to the inanimate, reviving the dead heart, transforming polytheism into a cure for oneness, saving from the torment of the hereafter, and being a reason for gratitude. It is clear that in this way, he tried to make the concept of tawhid, which seems difficult to understand, more understandable.

Keywords: Sufism, Sufi, Tawhid, Ahmad Shams al-Din Marmarawi, Jami al-Asrar, Functions of Tawhid.

GİRİŞ

İslâm inancının temeli olan tevhid akidesi, bu özelliğinden dolayı diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi tasavvuf ilminin de ilgi alanına giren bir konudur. Öte yandan tevhid, tasavvufî eğitimin esası ve nihâyeti olarak görülmesi yönüyle sûfiler tarafından müstesna bir konumda değerlendirilmiştir. Yaratılışın gayesine uygun bir şekilde yaşamayı hayatlarının temel kuralı olarak gören sûfilere tevhidle ilgili düşünceleri ve tevhid kavramına getirdikleri izahlar oldukça önemlidir. Bu önemden dolayı sûfiler tevhid kavramı üzerinde önemle durmuştur. Tanınmış sûfilere Zünnûn el-Mısrî (öl. 245/859), Cüneyd-i Bağdâd (öl. 297/909), Ebû Bekir Şiblî (öl. 334/946), Ebü'l-Hasan Bûşencî (öl. 348/959) tevhid konusunda görüş belirten; Serrâc (öl. 378/988), Kuşeyrî (öl. 465/1072) ve Hucvirî (öl. 465/1072) eserlerinde tevhid kavramı üzerinde duran müellif sûfilere sadece birkaçıdır.

Tasavvufun teşekkül dönemi sûfleri yanında daha sonraki sûfiler de tevhid konusuna eğilmişlerdir. Tarikatlar dönemi sûfilerinden Ahmed Şemseddin Marmaravî (öl. 910/1504), tevhid kavramı üzerinde duran sûfilerdendir. Marmaravî, tevhid ile ilgili *Risâle-i Tevhid* adında müstakil bir risâle yazmış, *Keşfü'l-esrâr* adlı eserinde yine tevhid kavramına sınırlı da olsa çeşitli yönleriyle temas etmiştir. Tevhid konusunu ele aldığı eserlerinden bir diğeri de *Câmiu'l-esrâr*'dır.

Câmiu'l-esrâr "Hâzâ risâletü's-şerîfe ismühâ Câmiu'l-esrâr fî tarîki't-tasavvuf li-ehlul-lâhi ve'l-mukarrebî ve'l-ibrâr" başlığıyla başlayıp "Fî beyâni hâtemi'l-kitâb fî şehri ma'nîsâ" başlığıyla son bulan otuz fasıldan müteşekkil bir risâledir. Bu fasıllardan biri de tevhide ayrılmış, Marmaravî "Fî beyâni kasîde-i nefsi emmâre ya'nî kasîde-i tevhid" başlığı altında tevhidin bazı hususiyetleri ve işlevleri üzerinde durmuştur. Bu bağlamda Hakk'a vasıl olmak kastıyla seyr ü sülûk yolculuğuna çıkan bir sâlik için tevhidin nasıl bir vazife icra ettiğini ve ne işe yaradığını izah etmiştir.

Tevhid konusunda gerek kavramsal çerçeve gerekse sûfilere bu konuyu ele alış şekilleri hususlarında pek çok çalışma¹ yapılmış olmakla birlikte, tevhid kavramının hususiyetleri ve işlevleri üzerinde durulan müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Tevhid gibi mühim bir kavramın, bir eser özelinde bile olsa, işlevlerinin ve hususiyetlerinin ortaya konmasının önemli olduğunu düşünüyoruz. İşte bundan dolayı çalışmanın odak noktası, Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin *Câmiu'l-esrâr* adlı eserinde yer verdiği tevhidin özellikleri ve işlevleri hususlarıdır.

Bu çalışmada öncelikle müellifin hayatı ve eserleri ile tevhid kavramı genel hatlarıyla ele alınmıştır. Ayrıca eserin çalışmaya esas alınan Süleymâniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 2645/1 numarada kayıtlı nüshasının kısa tanıtımı yapılmış ve eserde geçen konular zikredilmiştir. Ardından eserin 38b-39b varakları arasında yer alan ve "Fî beyâni kasîde-i nefsi emmâre ya'nî kasîde-i tevhid" başlığı altındaki otuz yedi beyitte ele alınan tevhidin hususiyetleri ve işlevleri incelenmiştir.

1. ANA HATLARIYLA AHMED ŞEMSEDDİN MARMARAVÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

Ahmed Şemseddîn Marmaravî, 839/1435 tarihinde² İzmir ilinin Saruhan Livası'nın Akhisar kazasına bağlı Gölarmara köyünde doğmuştur.³ Köyüne nispetle "Marmaravî",⁴

¹ Bu çalışmalardan bazıları için bk. Ahmet Ögke, *Yığıtbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000); Hamide Ulupınar, "İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Anlayışı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (9/2008); Mehmet Necmettin Bardakçı, "İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Sufiyye*, 11 (Aralık/2021).

² Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı esrâr* (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1312), 45; Semih Ceyhan, *Üç Pîr'in Mürşidi* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 71.

³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, sad. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınları, ts.), 1/225; Semih Ceyhan, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (Ankara: İsam Yayınları, 2018), 733.

livasına nispetle “Saruhânî” olarak anılmıştır.⁵ Bunların yanında “Yiğitbaşı” namı da en çok kullanılan lakaplarındandır.⁶ Ahmed Şemseddin Marmaravî, eserlerinde kendini İsa Oğlu Ahmed Marmaravî olarak tanıtmış ve Yiğitbaşı olarak bilindiğini kaydetmiştir.⁷ Zâhirî eğitiminin temellerini ilk olarak babasından alan Marmaravî, bu ilimleri memleketi Manisa’da tamamlamıştır.⁸ Aynı şekilde yine temellerini babasından aldığı tasavvufî eğitimini babası tarafından gönderildiği Uşak vilâyetinin Kabaklı köyünde bulunan Halveti şeyhi Alâeddin Uşşâkî’nin terbiyesinde tamamlamıştır.⁹

Marmaravî, Uşak’ta sülûkunu tamamladıktan sonra şeyhinin halîfesi sıfatıyla Manisa’ya dönmüştür.¹⁰ Burada irşad faaliyetlerine başlayan Marmaravî, çeşitli camilerde sohbetler yapmış, Seyyid Hoca Mahallesi’ndeki türbesinin yanında bulunan tekkesinde talebe yetiştirmiştir.¹¹

Hocası Alâeddin Uşşâkî’nin vefatından sonra onun yerine geçmiş,¹² Manisa’da irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu faaliyetleri vesilesiyle kısa sürede tanınarak “şeyhler şeyhi” ünvanını almıştır.¹³ Ahmed Şemsettin Marmaravî’nin şöhreti kısa sürede etrafa yayılmış, kendisini seven ve kendisine intisap edenlerin büyük bir teveccüh gösterdiği ve etrafında toplandıkları kaydedilmiştir.¹⁴ Onun şöhreti sadece yakın çevresiyle sınırlı kalmamış Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’a kadar uzanmıştır.¹⁵ Devlet yönetimi onu tarikat işleriyle ilgili bazı hususları çözüme kavuşturması için İstanbul’a davet etmiş, hakem olarak tayin etmiştir. Marmaravî, meşâyih arasında meydana gelen meseleleri halletmiştir.¹⁶ Burada bazı tedbirler aldirarak şer’an sakıncalı olduğunu düşündüğü tarikatların kapanmasını sağlamış, eşyalarına el koydurmuştur. Bu tedbirler sonucunda kimi tarikat mensupları yaptıkları yanlışlarını kabul etmişlerdir.¹⁷

Marmaravî, 910/1505 yılında¹⁸ Manisa’da vefat etmiştir. O tarihlerde Seyyid Hoca, bugünkü adıyla Adakale Mahallesi olarak adlandırılan tekkenin bahçesine defnedilmiştir.¹⁹

Ahmed Şemseddin Marmaravî, Manisa’da sürdürdüğü irşad faaliyetleri süresince halife yetiştirdiği gibi eserler de telif etmiştir. Marmaravî’nin eserleri Türkçedir. Oldukça sade bir dille telif edilen eserlerin ahalinin anlayacağı ve faydalanacağı şekilde yazıldığı

⁴ Vassâf, “Marmara” ya da “Marmaracık” (Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 4/237) dendiğini; Bursalı, “Marmara”, “Marmaracık” veya “Göl Marmara” gibi isimlerin kullanıldığını kaydetmiştir. (Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/225.) Vicdâni, *Tomâr*’da bu isimlendirmeyi diğerlerinden farklı kullanıp “Mermere”, “Göl Mermere” veya “Mermerecik” olarak zikretmiştir. (Şâdik Vicdâni, *Tomâr-ı turûk-u ‘aliyye*, haz. İrfan Gündüz (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), 232.

⁵ Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir’atü’t-turuk* (İstanbul: Celil Efendi Matbaası, 1306), 31.

⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/237; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 225; Ceyhan, *Uç Pîr’in Mürşidi*, 72.

⁷ Marmaravî, *Câmiu’l-esrâr*, (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 2645/1), 26b; Ahmed Şemseddin Marmaravî, *el-Mukaddimetü’s-sâliha*, (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 2645/3), 46b.

⁸ Reşat Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf Anadolu’da Sufiler Devlet ve Ulema XV. Yüzyıl* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 91.

⁹ Marmaravî, *Câmiu’l-esrâr*, 46b.

¹⁰ Ögke, *Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 49.

¹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/225.

¹² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/237.

¹³ Vicdâni, *Tomâr-ı turûk-u ‘aliyye*, 232.

¹⁴ Rahmi Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetîler* (İstanbul: Petek Yayınları, 1984), 128.

¹⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/225; Vicdâni, *Tomâr-ı turûk-u ‘aliyye*, 232; Ögke, *Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 50-52.

¹⁶ Ahmed Şemseddin Marmaravî’nin İstanbul’a çağırılma sebebinin o dönemde iyice artan bâtinî karakterli heterodoks akımlar karşısında hangi tarikatların hak, hangilerinin bâtil olduklarını tespit etmek olduğu kaydedilmiştir. Hatta bu husustaki başarısı vesilesiyle ona “Yiğitbaşı” ünvanının verildiğini belirtilmiştir. Bk. Mahmut Ulu, *Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetîler IX/XV. Asır* (Ankara: Berikan Yayınları, 2021), 175.

¹⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/225; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/237; Vicdâni, *Tomâr-ı turûk-u ‘aliyye*, 232.

¹⁸ Vassâf, onun ölüm tarihi olarak 900/1495 tarihini vermiştir. (Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/238).

¹⁹ Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir’atü’t-Turuk*, 31; Vicdâni, *Tomâr-ı turûk-u ‘aliyye*, 232; Ulu, *Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetîler IX/XV. Asır*, 174.

açıktır. Harîrîzâde onun eserlerini Türkçe yazmasının yaşadığı yerlerdeki ahalinin konuştuğu dilin Türkçe olması ve çok kimsenin anlayıp faydalanması amacıyla olduğunu belirtmiştir.²⁰

Harîrîzâde *Tibyân* adlı eserinde onun eserlerinden *Câmiu'l-esrâr*, *Ravzatü'l-vâsilîn*, *Risâle-i-tevhid*, *Mukaddimetü's-sâliha*, *A'mâlû't-tâlibîn*, *Keşfü'l-esrâr* olmak üzere altı tanesini zikretmiştir.²¹ Vassâf, *Sefîne*'de *Manzume-i câmiu'l-esrâr*, *Ravzatü'l-vâsilîn*, *Risâletü't-tevhid*, *Keşfü'l-esrâr*, *Mukaddimetü's-sâliha*, *Bahreynü'l-aşk*, *Ahvâlü'l-ibrâr ve'l-mukarrebîn*, *A'mâlû't-tâlibîn* olmak üzere sekiz eserini kaydederken²² Bursalı Mehmet Tahir Efendi *Risâletü't-tevhid*, *Mukaddimetü's-sâliha*, *Ravzatü'l-vâsilîn*, *Keşfü'l-esrâr*, *Manzûme-i câmiu'l-esrâr*, *A'mâlû't-tâlibîn*, *Bahreyni'l-aşk*, *Ahvâlü'l-ibrâr ve'l-mukarrebîn* olmak üzere yine sekiz eserinden bahsetmiştir.²³

Günümüz araştırmacıları Ahmed Şemseddîn Marmaravî'ye ait olan eserlerle ilgili çeşitli sayılar zikretmişlerdir.²⁴ Bu çalışmalar ve ulaşılabilen yazmalardan yola çıkarak onun on dört eseri olduğu sonucuna varılmıştır. Bu eserler *Câmiu'l-esrâr*, *Risâle-i tevhid*, *el-Mukaddimetü's-sâliha*, *Keşfü'l-esrâr*, *Ravzatü'l-vâsilîn*, *İrfânu'l-ma'ârif*, *Risâletü'l-Hüdâ li-ülî'l-ihtidâ*, *Etvâr-nâme-i seb'a*, *Tabakâtü'l-evliyâ*, *Silsile-i ehl-i tarîkat*, *Bahreyni'l-aşk*, *Risâle-i Makâlât-ı İbn-i Arabî*, *Ahvâlü'l-ibrâr*, *Hurde-i tarîkat* isimli eserlerdir.²⁵

Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin tasavvuf anlayışının esaslarını genel itibarıyla edeb, aşk, muhabbet ve marifetin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Tasavvufun edepten ibaret olduğunu söyleyen Marmaravî,²⁶ tarikatları hak ve batıl olarak ikiye ayırır. *Câmiu'l-esrâr* isimli eserinde "*Fî Beyâni tarîki'l-hakkı ve beyâni tarîki't-trasavvuf ve'l-ihtirâzi ani'l-ilhâdi'l-muhtelif*" başlığı altında ele aldığı bu ayrıma göre tarikat adı altında faaliyet yürüten bazı oluşumların, kendi müntesiplerinin dinden çıkmasına sebep olabilecek sapkınlıklarından bahsetmiştir.²⁷ Edebin yanında aşk ve muhabbete önem veren Marmaravî, aşk ve muhabbete ulaşmanın yolunun zikre ve usûle tam olarak riâyet etmekle mümkün olacağını söyler. Bunun yanında tevhidin mecazî aşkı hakîki aşka çeviren bir hakikat olduğu düşüncesiyle riyâzet ve mücâhedenin gerekli olduğu üzerinde durur. Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin üzerinde durduğu bir diğer husus marifettir. O, bilinmesi ve tanınması gereken asıl varlığın Allah olduğunu, insanın Allah'ı bilmek için yaratılmış olduğunu belirtir. İnsanın yaratılış gayesinin marifetullah olduğunu, kişinin ancak marifetullah ile kâmil olacağını ve aksi durumda heder olacağını vurgular.²⁸ Ona göre tasavvuf yolunu, gerçek manada ancak ehil olanlar anlayabilir. Tasavvufî hikmetlerin ifade edildiği bazı kavramların farklı anlamlara çekilmeye müsait olması nedeniyle gerçek meşâyihin nasihatlerini dinlemeyenlerin, tasavvufî kavramlara yanlış anlam vererek bu anlamların peşinde yanlış sonuçlara varabileceklerini hatırlatır.²⁹

²⁰ M. Kemâleddin Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâ'ik* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, 430/1), 53a.

²¹ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâ'ik*, 1/53b.

²² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/238).

²³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/225-226.

²⁴ Ögke, *Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*; 78-124; a.mlf., "Tasavvuf Düşüncesinde Sır Kavramı ve Marmaravî'nin Keşfü'l-esrâr İsimli Risâlesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi* 3 (2000); Ulu, *Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler IX/XV. Asır*, 175-181; Hasan Özer, "Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin Tercüme-i risale-i vasiyyet'i", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/63 (Nisan 2019).

²⁵ Ulu, *Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler IX/XV. Asır*, 175-181.

²⁶ Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Hurde-i tarîkat* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa 438/19), 389a.

²⁷ Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 2645/1), 27b-28b.

²⁸ Ulu, *Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler IX/XV. Asır*, 183.

²⁹ Ulu, *Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler IX/XV. Asır*, 182.

2. TEVHİD KAVRAMI

Tevhid, kelime olarak birlik, tek olmak, eşsizlik gibi manalara gelen ehad, vahid gibi Arapça kelimelerden türemiştir.³⁰ Birlemek, Allah'ın birliğine inanmak gibi manaları olan tevhid,³¹ tasavvufi olarak Allah'ın zatını aklen anlaşılan ve zihnen hayal edilen varlık, eşya ve tahayyülden tecrit etmek,³² Allah'ın bir olduğu ve O'nun rububiyetini paylaşacak hiçbir ortağı, dengi ya da rakibi bulunmadığı hakikatini ikrâr etmek³³ manalarına gelmektedir.

Yüce Allah Bakara Sûresi'nde kendi bir oluşuyla ilgili olarak *"İlahınız bir olan ilahtır."*³⁴ buyururken; Nahl Sûresi'nde *"İki ilah edinmeyin. Çünkü o, tek bir ilahtır."*³⁵ âyetiyle teklik ve yegâneliğini bildirmiştir. İhlas Sûresi'nde ise *"De ki, o tek olan Allah'tır."*³⁶ emriyle kendi birliğini ikrar etmeleri hususunda kullarını uyarmıştır. Peygamber Efendimiz de tevhid hususunda şöyle buyurmuştur: "Rasulullah'ın (s.a.v.) bindiği merkebin terkinde bulunuyordum. Bana dedi ki: "Ey Muaz! Allah'ın kulları üzerindeki ve kulların da Allah üzerindeki hakkı nedir, biliyor musun?" Dedim ki: "Allah ve Rasulü daha iyi bilir." Buyurdular ki: "Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, yalnız O'na ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların, Allah üzerindeki hakkı ise, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmayan kullarına azab etmemesidir..."³⁷

Süfflerin tevhid anlayışı, tanımdan ve sınırlardan uzak bir şekilde Allah'ın birliğini yaşayarak, zevk ve vecd ile tadarak bilmeleri olarak zikredilmiştir.³⁸ Bu yönüyle süffler tevhid kavramına önem vermişler, bu kavramın üzerinde önemle durmuşlardır. Zünnûn el-Mısrî tevhid hakkında şunları söyler: *"Allah'ın eşyanın içine girmeyen kudretini ve eşya ile bütünleşmeyen sanatını bilmek, var olan her şeyin illetinin Allah'ın sanatı olduğunu ve onun sanatında hiçbir kusurun olmadığını anlamaktır."* Ayrıca o, Allah'ın her türlü vehim ve tasavvurdan farklı olduğunu ifade etmiştir.³⁹ Cüneyd-i Bağdâdî ise tevhidi, Allah'ın ebeveynlik veya evlatlık gibi bir durumunun, benzerinin veya zıddının olmayacağını, ondan başkasına ibadet edilmeyeceğini samet ve tek bir ilah olduğunun kabulü şeklinde açıklamıştır.⁴⁰

Süfflerin tevhid hususundaki görüşlerini aktaran Serrâc tevhidi beşeriyet âsârının yok olması, ulûhiyetin ortaya çıkması, kadimin sonradan olanlardan ayrılması ve tekliğin görünür olması şeklinde tanımlamıştır. Vahdâniyyeti ise hakikatın hükmü gereği olan fenâ ile Hakk'ın dışındaki her şeyden fâni, Hak ile bâkî olmak şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca o, tevhidi avâmın tevhidi, hakikat ehlinin zâhirî tevhidi ve havassın tevhidi olmak üzere tasnif etmiştir. Bunlardan avâmın tevhidini, kişilerin korku ve ümit sarmalında meselenin özünden uzak bir ikrar; hakikat ehlinin zâhirî tevhidini emir ve nehiy çizgisine bağlı kalmak kaydıyla ümit ve korku çıkmazından sıyrılmış, vahdâniyetin yüceliğinin tecellisi ile kabul; havassın tevhidini ise kul üzerinde ilahî ahkâm ve rabbânî irâdenin bütünüyle yürürlüğe girip tesir icrâ etmesi olarak tarif etmiştir.⁴¹

Herevî (öl. 481/1089), tevhidi *"Allah'ı sonradan olan şeylerden tenzih etmektir."* şeklinde tanımladıktan sonra tevhidin üç yönü olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki

³⁰ İbn Manzûr Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâr-ı Sâdır, 1994), "ehad", 70.

³¹ Abdurrezzak Kâşânî, *Letâifu'l-i'lâm fi işarâti ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), "tevhid", 166.

³² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), "tevhid", 359.

³³ Arthur John Arberry, *Tasavvuf/Müslüman Mistiklere Toplu Bakış* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008), 10.

³⁴ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, haz. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), el-Bakara 2/163.

³⁵ en-Nahl 16/51.

³⁶ el-İhlâs 112/1.

³⁷ Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Cihad, 46.

³⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "tevhid-i hâlî/tevhid-i süffîye", 358.

³⁹ Ebu Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 27.

⁴⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, 27.

⁴¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 29-30.

delillerle doğrulanmış avâmın tevhididir ki Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun eşinin ve benzerinin bulunmadığına inanmaktır. Bu hal, şirki nefyeden açık bir tevhiddir. İkincisi hakikatlerle sabit olan ve havâssın tevhidi olup zâhirî sebepleri ortadan kaldıran tevhiddir. Tevhidin bu yönünde aklın çekişmeleri, delillerle ilişkilendirilme söz konusu değildir. Üçüncüsü ise kademle kâim olan tevhid olup hâssu'l-havâssın tevhididir. Tevhidin bu yönü Allah'ın kendisine has kıldığı ve yüceliğinin gereği olarak hak sahibi olduğu tevhiddir.⁴²

Ünlü tasavvuf teorisyenlerinden Kuşeyrî, tevhidi Allah'ın bir olduğuna hükmetmek ve bir olan bir şeye birdir diyebilmek şeklinde tanımlamıştır. Ona göre Allah'ın tevhidi öyle bir yegâne ve tümdür ki ne bir şeyin ondan çıkarılması ne de bir şeyin ona eklenmesi mümkündür. Allah ismiyle, cismiyle bir olup "Ahadiyyu'z-zât"tır. Yani terkip kabul etmez, vaz' ve ref'den uzaktır. Kuşeyrî tevhidi, Hakk'ın Hak için tevhidi, Hakk'ın halk için tevhidi ve halkın Hak için tevhidi şeklinde üç kısma ayırmıştır. İlkinin, Allah'ın kendi birliğini bilmesi; ikincisinin Allah'ın, kulun tevhidini yaratması, üçüncüsü ise kulun Allah birdir diyebilmesi yani onların bir diyebilmesine olanak sağlaması şeklinde tarif etmiştir.⁴³

Bir diğer tasavvuf teorisyeni Hucvirî de Kuşeyrî gibi tevhidi Hakk'ın Hak için tevhidi, Hakk'ın halk için olan tevhidi ve halkın Hak için olan tevhidi şeklinde üç kısma ayırdıktan sonra öz ve esas yönüyle bir şeyin birliğine ve o şeyin birliğine sağlam bir bilgi ile hükmetmek şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca o, Hakk'ın zât ve sıfatları yönüyle bölünmez, fiilleri yönüyle delilsiz ve şeriksiz bir şekilde vahid olmasına istinaden tevhid ehlinin (muvahhidler) onu birlik manasındaki tevhid sıfatıyla tanıdıklarını ve onun birliğiyle ilgili bilgilerin de tevhid adını verdiklerini kaydetmiştir.⁴⁴

Tasavvufta tevhid akidesi bir düşünce olmaktan öte bir hâl olarak yaşanmakla birlikte sistematik olarak tevhidin esasları ortaya konmuştur. Husrî (öl. 371/981) tevhidi "hadesi ref etmek, kıdemi fert haline getirmek, dostları terk etmek, vatandan ayrılmak, bilinen ve bilinmeyen şeyleri unutmak" şeklinde beş esas olarak tespit etmiştir. Kelâbâzî (öl. 380/990) ise tevhidin esaslarını yedi maddede incelemiştir. Onun ortaya koyduğu esaslar şu şekildedir: Ezelî olanı sonradan olandan ayırt etmek, kadîm ve ezelî olanı muhdes olan tarafından idrak edilemeyeceğini kabul etmek, Hak ile halkın vasıflarını eşit tutmamak, Hak Teâlâ'dan illeti kaldırmak, mahlûkun kuvvetiyle meydana gelen fiillerin Yüce Allah'ı değiştirmeyeceğini idrak etmek, düşünür ve temyiz eder olmaktan Hakk'ı tenzih etmek, O'nun kıyas yapmaktan berî olduğunu ikrâr etmek.⁴⁵

3. AHMED ŞEMSEDDİN MARMARAVÎ'NİN ESERLERİNDE TEVHİD

Ahmed Şemseddin Marmaravî, tevhid hususunda *Risâle-i Tevhid* adında müstakil bir risâlenin yanında tevhid kavramının çeşitli yönlerine temas ettiği *Câmîu'l-Esrâr* adlı bir eser ve mezkûr iki eserin bir özeti ve açıklaması sayılabilecek *Keşfü'l-Esrâr* adlı eserleri telif etmiştir. *Risâle-i Tevhid* adlı on iki fasıldan oluşan eserin altıncı faslını tevhid konusuna ayırmıştır. Bu eserde daha çok tevhidin ne olduğu ve kısımları üzerinde durmuştur. Bu bağlamda tevhidi altı kısma ayırmış, bunların ilk iki kısmına tevhid-i kelâmî, diğer iki kısmına tevhid-i lafzî, kalan bir kısmına tevhid-i manevî, bir kısmına da tevhid-i ıstîlâhî adını vermiştir. Bu fasılda altıya ayırdığı tevhidin kısımlarını beyân etmiştir.⁴⁶ *Câmîu'l-Esrâr* onun tevhid konusunu ele aldığı bir diğer eseri olmakla birlikte aşağıda eserle ve tevhid hususunu bu eser bağlamında ele alışıyla ilgili bilgi verileceğinden burada eserin içeriğine değinilmemiştir. *Keşfü'l-Esrâr*, Marmaravî'nin daha önce telif ettiği *Câmîu'l-Esrâr* ve *Risâle-i Tevhid* adlı eserlerinin bir özeti niteliğindedir. Bu eseri mezkûr iki eserin daha kolay

⁴² Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-sâirîn (Tasavvufta Yüz Basamak)*, çev. Abdurrezzak Tek (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2019), 161-162.

⁴³ Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 386-387.

⁴⁴ Ali b. Osman Cüllâbî Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 342.

⁴⁵ Ulupınar, "İlk Dönem Süflerinde Tevhid Anlayışı", 247-248.

⁴⁶ Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Risâle-i tevhid* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 2645/5), 70b-102b.

anlaşılması amacıyla telif etmiştir. Risalede zâhirî ve bâtinî ilimler, merâtib-i vücûd denilen varlığın mertebeleri, Allah'ın varlığı ve birliği, isimleri ve sıfatları ile bunlarla ilgili itikadî konular ile ademiyet, akıl, ruh ve nefis gibi konular yer alır. Bunların yanında bizim çalışmamızı ilgilendiren kısmında ise tevhid kavramına sınırlı da olsa yer verir.⁴⁷

Marmaravî, *Risâle-i Tevhid* adlı eserinde “Ve manayı tevhid Allah'tır ve Allah'ın birliğidir.” diyerek tevhidi Allah ve Allah'ın birliği olarak tanımlamıştır.⁴⁸ Bunun yanında o tevhidin insanîyetin illeti olduğunu belirtmiştir. Bu durumu *Keşfü'l-esrâr* adlı eserinde şu şekilde izah eder: “Her bir isim, her bir cinsin illetidir. Amma insanın cümle esma illetidir. Amma tevhid, insanîyetin illetidir. Zira cümle esmanın nuru, Hakk'ın tevhid nurunda nur-i vâhiddir.”⁴⁹ *Câmiu'l-esrâr*'da ise tevhid kavramıyla Allah'ın ahad ve muvahhid olan zatını anlatmıştır. Bu durumu “Kendi zâtı kendine zât-ı muvahhid hem ahad/ Hem dahî haydır ezel mevt irmeye hergiz ebed” beytiyle açıklamıştır.⁵⁰

Marmaravî'ye göre tevhid yukarıda temas edildiği üzere mecazî aşkı hakîki aşka çeviren bir hakîkattir. Sâlik bu bilinçle riyâzet ve mücâhedeye önem vermelidir. Sâlik zikre devam ederse bir süre sonra zikrin nuru önce göğsüne incek, sonra kalbine yerleşecektir. Böylelikle muhabbet hâsıl olacak ve muhabbetin tadını alan sâlik zikre daha çok sarılacaktır.⁵¹

4. AHMED ŞEMSEDDİN MARMARAVÎ'NİN CÂMIU'L-ESRÂR ADLI ESERİNDE TEVHİDİN ÖZELLİKLERİ VE İŞLEVLERİ

Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr* adlı eserinde farklı konuların yanında tevhid konusunu da ele almıştır. “İbtidâ kıldık kitaba faslı bismillah ile zikrolunsun hem dahî tevhid-i zikrullah ile” beytiyle başlayan⁵² eserde öncelikle tarikat silsilesine yer vermiş, daha sonra kendi seyr ü sülûkunu ve bu esnada yaşadığı hâlleri şerh etmiştir. Ayrıca o, mezkûr eserinde yaşadığı dönemin çeşitli tarikat görüşlerini tasnif etmiştir. Eserde Allah'ın varlığı, birliği; eşyanın yaratılması; insan bedenine ruhun üflenmesi; arş, kürs ve ferşin beyânı; zâhir, berzâh ve esrâr âleminin beyânı; ashâb-ı yemîn, ashâb-ı şimâl, haşir ve kubur hallerinin beyanı; insanın İslâm fitratı üzerine yaratılması ve daha sonra saîd veya şakî olması; nefis ve ruh; nefsin mertebeleri olan emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve sâfiyenin beyânı gibi konuları ele almıştır. Eserin son bölümünde ise nefsin mertebelerine göre rüya tabirlerine yer vermiştir. Marmaravî bu konularla birlikte “*Fî beyâni kasîde-i nefsi emmâre ya'nî kasîde-i tevhid*” başlığı altında tevhidin hususiyetleri ve işlevleri, yani Hakk'a vasil olmak kastını taşıyan bir sâlik için tevhidin nasıl bir vazife icra ettiği ve ne işe yaradığı hususiyetleri üzerinde durmuştur.⁵³

Marmaravî, tevhid faslında, esasında diğer eserlerinde de zaman zaman temas ettiği tevhid düşüncesini bütüncül ve sembolik bir dille ortaya koymuştur. Bunu yaparken eserin genelinde olduğu gibi ilgili bölümde de şiirsel bir anlatım yolunu tercih etmiştir. İslâm inancının temel akîdelerinin başında gelen, tasavvufî düşünce ve eğitimin temelini oluşturan ve hem anlatılması hem de anlaşılması görece karmaşık aynı zamanda zor olan tevhidi, tercih ettiği bu yöntem ile kullandığı kavramlar ve ustalıkla dercettiği benzetme unsurlarıyla anlaşılır kılmıştır. Onun bu tavrı, eserlerini Türkçe yazmasındaki gayesiyle bir paralellik göstermektedir. Zira Marmaravî çeşitli vesilelerle işaret edildiği üzere, eserlerini yaşadığı coğrafyadaki herkesin anlayabilmesi maksadıyla Türkçe yazmıştır.

⁴⁷ Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Keşfü'l-esrâr* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 2645/4), 56b-70b.

⁴⁸ Muhsine Börekçi, *Ahmed Şemseddin Marmaravî Risâle-i tevhid* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 100.

⁴⁹ Ögke, “Tasavvuf Düşüncesinde Sır Kavramı ve Marmaravî'nin Keşfü'l-esrâr İsimli Risâlesi”, 245.

⁵⁰ Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 2645/1), 22b.

⁵¹ Mahmut Ulu, *Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler (IX/XV. Asır)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2021), 183.

⁵² Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 22b.

⁵³ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 22b-45b.

Müellifin, tevhidi ele alırken yukarıdaki amaçlara matuf olarak meseleleri akılda kalıcı ve anlaşılır kılan örneklemelerden istifade ettiği görülür. Mesela, bir beyitte tevhidi, Hak kapısını açan ilk anahtara benzetirken, diğer beyitlerde sultanı koruyan öncü birliğe, cesaret timsâli seyfullaha, kaleler yıkan sağlam taşlara, ölü kalbi canlandıran can özüne, derdi dermana çeviren bir şifaya benzetmiştir. Bu ve benzeri benzetmelerle yukarıda da ifade edildiği gibi tevhidin hususiyetlerini ve işlevlerini otuz yedi beyitte izah etmiştir. Burada bahsi geçen beyitlerden hareketle tevhidin hususiyetleri ve işlevleri, kesin çizgilerle ayırmak güç olsa da, on alt başlık halinde ele alınmıştır.

4.1. Tevhidin İmana Delâlet Özelliği

Ahmed Şemseddin Marmaravî ilk olarak tevhidin bir özelliğini ve iman konusunda neye delalet ettiği hususunu ele alır. "Bi Hamdilillâh ezeldür câna tevhid / Anuncün nutk olur imâna tevhid"⁵⁴ beytinde görüldüğü üzere tevhid cânda ezeli bulunan ve bu yönüyle bile hamdi gerektiren bir vasıftır. Bundan dolayı da iman için adeta verilmiş bir söz, bir işaret ve tasdik manasına gelmektedir.⁵⁵ Öyle ki elest bezminde "Elestü birabbiküm / Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna verilen "Elbette öyle/Belâ!"⁵⁶ cevabının özü tevhid idi. Nitekim, ruhlar orada rablerinin huzurunda toplanmış, rablerinin hitabına muhatap olmuş ve ondan başka Rab kabul etmediklerini ikrâr etmişlerdir. Buna göre tevhid, canda ezeli bulunan bir vasıf, aynı zamanda imanın ikrarıdır.

4.2. Tevhidin Hakk'a Götürücü Özelliği

Müellif, ilk hususiyetini zikrettikten sonra tevhidin ilk işlevi olarak Hak kapısını açan yönünü kaydetmiş, tevhidi, Hakk'ın kapısını açıcı anahtara benzetmiştir. "Olur miftâh-ı evvel bâb-ı Hakk'a/ Gönülden yol virür Sübhâna tevhid"⁵⁷ beytinden anlaşıldığı üzere tevhid, öyle alelade bir anahtar olmayıp Hak kapısında geçerliliği olan bir kıymettir. Öyle ki Hakk'ın kapısını açan ilk anahtar ve ona yönelen sâlike yol gösteren rehberdir.

Ahmed Şemseddin Marmaravî, müntesibi olduğu Halvetiyye Tarîkatı'nın esaslarına uygun olarak tevhide bir işlev ve özel bir mana yükler. Bilindiği gibi Halvetiyye Tarîkatı, tasavvufî terbiye metodu olarak nefsi terbiye etme esasına dayalı "Nefsânî Tarikatlar" zümresindedir. Bu metoda göre nefis "emmâre'den kâmile'ye" uzanan yedi mertebeye ayrılmış, her bir mertebe için bir esmâ tayin edilerek sâlikin sülûku ikmal edilme yoluna gidilmiştir. İşte nefsin ilk mertebesi olan ve kötülüğü emredici vasfıyla tanımlanan nefsi emmâre mertebesinde sâlik, "Kelime-i Tevhid" cümlesini zikreder.⁵⁸ Böylece Hakk'a vasıl olma sürecinde ilk adımı tevhid ile atarak adeta tevhid anahtarıyla Hak kapısını açmış olur. Beytin ikinci mısraında görüldüğü gibi tevhid Hakk'a giden kapıyı açmakla kalmaz aynı zamanda adeta bir kalp yolculuğuna çıkan sâlike, Sübhâna götüren yolu da tarif eder. Böylece tevhid, Hakk'a yönelen sâlikin seyr ü sülûk kapısını açtığı gibi ona bu yolun nerelerden nasıl geçtiğini de tarif ederek rehberlik eder.

Müellife göre Hakk'ın kapısını açıcı anahtar olan ve Hakk'a yönelen sâlike yol gösteren tevhid, aynı zamanda bu yolun kapısıdır. "Fenâ ender fenâya bu kapudur."⁵⁹ cümlesiyle teşbih ettiği tevhid, hem anahtar, hem yol gösterici hem de bizzat o anahtarın açtığı kapı ve rehberin tarif ettiği yolun kendisidir. Bunun yanında tevhid, kötülüğü emredici nefsi kurbân eden ve böylece onun yıkıcı etkilerinden sâliki koruyan bir mâliktir. Burada tevhid sâliki maksada ulaştıran bir kapı olma özelliği taşıdığı gibi nefsi emmâre mülkünü devre dışı bırakan bir mâlik işlevi de görmektedir.

⁵⁴ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 38b.

⁵⁵ Nutk için bk. (Ferhat Koca, "Mantûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/31.)

⁵⁶ Bezm-i Elest ve Belâ için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Bezm-i Elest", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/106.

⁵⁷ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 38b.

⁵⁸ Ulu, *Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler (IX/XV. Asır)*, 47-48.

⁵⁹ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 38b.

4.3. Tevhidin Nefisle Mücadele Edici Özelliği

Ahmed Şemseddin Marmaravî, yukarıda değinildiği üzere tevhidi çeşitli somut cisimlere benzetmek suretiyle konuyu mütecessim bir hale getirip anlaşılmasını sağlamayı murat etmiştir. “Yıkar emmâreyi bu tûb-i kudret / Kılûr her kal’asın vîrâne tevhîd”⁶⁰ beytinde ifade edildiği üzere tevhid, sağlam bir taş/tuğla gibi etkili bir maddeye benzetilerek tevhidin manasındaki kudret ortaya konmuştur. Bununla birlikte nefis-i emmâreyi bir kaleye benzeterek hafife alınmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak, nefis-i emmâre’nin kalesi ne kadar sağlam olursa olsun, tevhidin onu yıkacak güç, kudret ve sağlamlığa sahip olması hakikatinden hareketle, tevhidin nefis-i emmârenin kalesini viran edebileceğini söylemiştir.

Müellife göre tevhidin kudreti nefis-i emmârenin kalesini viran edebilecek güçlü yapısıyla sınırlı değildir. Tevhid aynı zamanda düşmana galip gelebilecek güce sahip ulu bir sultandır. Bu sultan her bir vuruşu bin can alacak kudretteki sâhipkırandır.⁶¹

Müellif, “Olur sultân öninde cerhacîdur / Girür seyfullâhdur meydâna tevhîd”⁶² beytiyle işaret ettiği üzere yine tevhidin sahip olduğu kabiliyeti müşahhaslaştırarak onu cenk meydanına önden gidebilecek kadar cesur bir süvariye ve Allah’ın kılıcı namı “Seyfullah”a benzetmiştir. Bilindiği gibi sûfler, nefse karşı verilen mücadeleyi büyük savaşa benzetmişlerdir. İslâm’ın manevi yönünü tecrübe etmek maksadıyla yola çıkan sûfler, bu yolda en büyük düşman olarak gördükleri ve Peygamberimizin “Senin en büyük düşmanın nefisindir.”⁶³ hadisiyle hedef gösterdiği nefisle mücadeleyi en önemli mücadele olarak görmüşlerdir. Tasavvuf literatüründe de nefisle girilen mücadele en büyük savaş olarak kabul edilmiştir.⁶⁴ Bununla birlikte sûfi bu savaşta yalnız değildir. Tevhid gibi bir er, seyfullah gibi bir kılıca sahiptir. Ahmed Şemseddin Marmaravî, bu beyitte tevhidi öncü birliğe ve savaş meydanındaki cesur bir ere benzetmiştir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla tevhid, nefisle girilen büyük savaşta “Sultan” olarak tecessüm ettirilen kalp, ruh, sır gibi manevi cevherlerin önünden giderek adeta hem bir koruyucu ve hem de öncü birlik vazifesi icra etmektedir. Bu yönüyle tevhid, iyilik mekânı olan mezkûr mahallerin koruyuculuğunu yapmaktadır. Dolayısıyla ilk taarruzu göğüsleyen, ilk kalkışmaya kalkan olan ve büyük mücadelenin içinde geriden gelen birliklere yol açan süvariye benzetilmiştir.

Tevhid bununla da kalmaz, bir cesaret timsali olarak değerlendirilir. Öyle ki o, savaş meydanına Allah’ın kılıcı gibi girmektedir. Burada “seyfullah” benzetmesiyle Halid b. Velid’e bir teşbih vardır. Nitekim Halid b. Velid savaşçı kimliği ve cesareti ile tanınmış, savaş meydanlarının yiğitlerinden sayılmıştır. Girdiği pek çok savaşta cesareti ve taktik bilgisiyle galibiyette önemli payı olan bir sahabidir. Bu özelliklerinden olsa gerek Rasulullah kendisine Mûte Savaşı dönüşü “Seyfullah/Allah’ın kılıcı” unvanını vermiştir.⁶⁵ Maharetli ellerce imal edilmiş bir kılıç ve onu layıkıyla kullanacak cesur bir savaşçı bir cenk için ne kadar mühim ve faydalı ise bir kılıç ve öncü süvariye benzetilen tevhid de gerçek savaş kabul edilen nefis mücadelesinde o kadar mühim görülmüştür. Buradan hareketle tevhidin bir işlevinin de kalp sultanının yolunu açarak gerçek sevgiliye ulaşmasını sağlayan bir vasıta olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif tevhide, bir önceki açıklamada ortaya koyduğu özelliklerin devamı niteliğinde bir kahramanlık hususiyeti yükler. Nitekim öncü bir süvari ve onun elindeki seyfullah gibi cenk meydanına dalan tevhid, maşuku uğruna kendinden geçmiş bir halde vuruşan mestâne

⁶¹ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 38b; Sâhipkırân: Büyük hükümdarları tasvir için kullanılan bir kavram. (Bk. Hayrunnisa Alan, “Sâhipkırân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/444).

⁶² Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 38b.

⁶³ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, (Beyrut, 1351), 1/143.

⁶⁴ Süleyman Uludağ, “Mücâhede”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/439.

⁶⁵ Mustafa Fayda, “Hâlid b. Velîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/290.

bir âşık gibi meydana nefse dar ederek, maşukla büyük kavuşmaya hazır hale getirmektedir.⁶⁶ Burada, tevhidin nefse galebe çalıp onu saf dışı bırakarak sâlikî visâle ulaştıran bir kahraman özelliği taşıdığı görülmektedir.

Marmaravî, kalp aynasının darp ile yani darb-ı esmâ⁶⁷ denilen ve müntesibi olduğu Halvetiyye Tarîkatı'nda icra edilen zikir ile hararetleneceğini ve bu coşkuyla nefsin sağlam yapılarını yıkıp viran edeceğini bildirmiştir.⁶⁸ Anlaşıldığı kadarıyla tevhidin bir hususiyeti kalp aynasını cilalaması, bir işlevi de nefsin mamur yapılarını yıkarak sâlikin sülûkunda nefsin engellerini aşmasına olanak sağlamasıdır. İbrâhim b. Edhem (öl. 161/778) hazretleri nimet kapısını kapayıp mihnet kapısını açmadan, uyku kapısını kapayıp uykusuzluk kapısını açmadan, zenginlik kapısını kapayıp fakirlik kapısını açmadan ve arzu ile emel kapısını kapayıp ölüme hazırlık kapısını açmadan iyilerin mertebesine erilemeyeceğini söylemiştir.⁶⁹ Ahmed Şemseddin Marmaravî, sâlikin yolculuğunda önemli engellerle karşı karşıya kalacağına işaret etmiş, İbrahim b. Edhem'in yukarıda vazgeçilmesi gerekli nefsi hususlar olarak ortaya koyduğu şeyleri zehirli büyük bir yılanla benzetmiştir. Hatta öyle ki ona göre nefis yılanların başı, yılanların padişahıdır. Dahası nefsi, mârân kelimesiyle anlatmakla onun ne denli aldatıcı, sinsi ve zehirli bir düşman olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁰

Bilindiği gibi tasavvufî terbiyede nefis çeşitli mertebelerde ele alınmıştır. Etvâr-ı Seb'a denilen bu mertebelerin ilki nefis-i emmâre mertebesidir. Bu mertebenin temel vasfı en düşük mertebe ve hayvanî oluşudur. Yani bu mertebe kötülüklerin meydana geldiği yer olarak kabul edilmiştir. Sâlikin bu mertebelerde gördüğü rüyaların onun gelişimini görmek bakımından önemi büyüktür. Sâlikin rüyasında bir hayvan görmesi onun nefis-i emmâre mertebesinde olduğunu göstermektedir. Sâlik bu mertebede rüyasında genellikle hayvan görür ve bu hayvanlardan biri de yilandır.⁷¹

Ahmed Şemseddin Marmaravî, işte nefsi zararlı ve zehirli bir yılanla benzeterek dikkatleri çekmiştir. Ancak sâlik bu sinsi düşman karşısında yalnız ve çaresiz değildir. Yılan tarafından zehirlenmiş olsa bile bundan kurtulması mümkündür. Çünkü tevhid bu yılanın zehrine karşı bir panzehir ve aynı zamanda yılanların padişahını perişan edebilecek kabiliyette bir özellik taşımaktadır. Buradan hareketle tevhidin nefsanî zehirlere karşı bir panzehir oluşuna dayalı bir iyileştirici işlevi ve mârânı bile kahredici bir kudret hususiyeti vardır.

4.4. Tevhidin Kulu Kurtuluşa Götürücü Özelliği

Ahmed Şemseddin Marmaravî tevhidi cehennem ateşinden kurtaran bir yeteneğe benzetir.⁷² Dolayısıyla tevhid kendini zikreden dili ateşten koruma işlevi görmektedir. Ona göre tevhid o kadar geçerli bir liyâkattır ki onunla zikredenlere cennette huri ve gılmandan bin köle verilmesine vesiledir.⁷³ Dolayısıyla tevhid, sâlikî hem nefsin zararlarından korumakta hem de cennetin yollarını ona kolaylaştırmaktadır. Bu yönüyle tevhid, kulu cennete götüren bir vasıta işlevi görmektedir. Ayrıca tevhid nefsin kötülüğü emredici fikirlerini bozmakta, onun yerine selamete yönlendirici fikirleri ihdas etmekte ve böylece kötülükten iyiliğe meyleden kulu affa layık hale getirmektedir.⁷⁴ Tevhid düşüncesini benimsemiş kul, bu sayede Allah nezdinde bir geçerliliği ve değeri olmayan şeylere kıymet vermemektedir. Dolayısıyla muvahhid, dünya menfaati fikrini aklından çıkarmış, yaptığı amellere ahirette bir karşılık bekleme duygusundan arınmıştır. O, dünyada amel ile fayda

⁶⁶ Marmaravî, *Câmîu'l-esrâr*, 38b.

⁶⁷ Ulu, *Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler (IX/XV. Asır)*, 49.

⁶⁸ Marmaravî, *Câmîu'l-esrâr*, 38b.

⁶⁹ Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *Cevâmîu Âdâbi'sûfiyye (Sûfîlerin Edepleri)*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Sufî Kitap, 2021), 20.

⁷⁰ Marmaravî, *Câmîu'l-esrâr*, 38b.

⁷¹ Hasan Avni Yüksel, *Türk İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 192.

⁷² Marmaravî, *Câmîu'l-esrâr*, 38b.

⁷³ Marmaravî, *Câmîu'l-esrâr*, 38b.

⁷⁴ Marmaravî, *Câmîu'l-esrâr*, 39a.

temin etmeyi düşünmezken amelin ahiretteki karşılığına da kul olmamıştır.⁷⁵ Bu yönüyle tevhid, kulu affa layık hale getiren bir arıtıcı, bir saflaştırıcıdır. Dolayısıyla tevhid, esâsen tasavvufun da asıl gayesi olan saflaştırma maksadını gerçekleştiren bir işlev görmektedir. Çünkü sâlik, Allah'ın huzurunda O'nun hakiki birliğini bulmuş böylece kendinden geçerek hislerini yitirmiştir. Bu mertebedeki kul, şehadet âlemine gelmeden önce hangi haldeyse yine o hale dönmüştür.⁷⁶

“Emîn eyler azâb-ı uhrevîden / Olursa kal'a veş insâna tevhid”⁷⁷ diyen Marmaravî'ye göre tevhidin bir özelliği de kulu uhrevî azaplardan kurtarmasıdır. Nitekim tevhid, saflaştırıp affa layık hale getirdiği kulu, uhrevî azaplardan korumaktadır. Ancak kulun veya sâlikin tevhidi bir kale gibi görünüp ona sığınması gerekmektedir. Kul tevhid kalesine sığınmakla uhrevî azaplardan emin olur. Hem dünya hem de ahirette salâh bulur. Bununla birlikte, tevhid günahları dolayısıyla kalbinde bir çelişki ve çatışma yaşayan ve bundan pişmanlık duyup kurtulmak isteyen kul için büyük bir tevbe yerine geçmektedir.⁷⁸

Kul, içinde bulunduğu çatışma durumundan tevhid ile kurtulabilmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere derde derman, nefse karşı kalkan, şirke karşı iman, küfre karşı ihsân olan tevhid burada da günahlara karşı bir af vesilesi olmaktadır. Buradan tevhidin tevbe yerine geçen bir hususiyetinin varlığı ve günahları affettirici bir işlevinin olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmed Şemseddin Marmaravî, kulun son nefesini iman ile vermesinin gerekliliğine önemle vurgu yapar. Nitekim dünya hayatı bitmekte, ebedî âleme yolculuk başlamaktadır. Bu yolculukta yolu salim kılan hiç şüphesiz tevhiddir. Bunun yanında tevhid, hesap gününde amellerin tartıldığı bir zamanda imana delil olacaktır.⁷⁹ Bu yönüyle tevhid, kulun iman ile can vermesine vesile olduğu gibi hesap günü de imanın delili olma işlevi üstlenmiştir. Dahası zikir mayasıyla, dev diye ifade ettiği şeytan ile cinin yanıp kavrulacağını ve böylece tevhidin şeytan üzerinde tahakküm kuracağını belirtir.⁸⁰ Dolayısıyla tevhidin nefse galip gelmesinin bir şartı olarak zikir vurgulanmaktadır. İşte zikir mayasından kaynaklı tevhidin gücüyle şeytana dolayısıyla nefse galip gelmesiyle nefsin kötülüğü emredici yönünün hâkim olduğu nefs-i emmâre mertebesinde kalp mertebesi olan ve nefsin kınandığı nefs-i levvâme mertebesine çıkarılır.⁸¹ Böylece tevhid, kulu ya da sâliki uruca yöneltip yeniden dirilişini sağlamaktadır.

4.5. Tevhidin İlahî Aşk Özelliği

Şiddetli ve aşırı sevgi, sarmaşık gibi kelime manaları olan aşk, İslâmî literatürde ilâhî ve beşerî olarak ikiye ayrılmış; bunlardan ilâhî olana hakiki aşk, beşerî olana ise mecâzî aşk denilmiştir. Sûfler hakîki aşka önem vermekle birlikte beşerî aşkı da yabana atmaz. Onlara göre beşerî aşkın kaynağı da ilâhîdir.⁸²

“Bulinsa kande bir ışk-ı mecâzî / Anı tebdîl ider Hakkâne tevhid”⁸³ diyen müellifin aşka bu zaviyeden baktığı anlaşılmaktadır. O, her ne kadar hakîki aşka vurgu yapsa da bunun kaynağı olarak beşerî aşkı, yani aşk-ı mecâzîyi görmektedir. Bundan olsa gerek tevhidin hakîki aşka tebdil ettiği zümrenin mecâzî aşka sahip olması gerektiğini kaydetmiştir. Daha önce geçtiği üzere tevhidin dertleri dermana çevirme özelliği olduğu gibi mecaz olanı hakîkate, hayal olanı gerçeğe, geçici olanı kalıcıya çevirme gibi özellikleri vardır. Bu yönüyle tevhid, tam da “*miftâh-ı evvel*” olma özelliği yanında “Fenâ-ender-fenâyâ bu kapudur” ifadelerinde yerini bulan mecazı silip yerine hakîkati koyan bir “tûb-i kudret”tir.

⁷⁵ Ulupınar, “İlk Dönem Sûflerinde Tevhid Anlayışı”, 248-249.

⁷⁶ Bardakçı, “İlk Dönem Sûflerin Tevhid Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme”, 261.

⁷⁷ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

⁷⁸ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

⁷⁹ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39b.

⁸⁰ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39b.

⁸¹ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39b.

⁸² Süleyman Uludağ, “Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/11-17.

⁸³ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

4.6. Tevhidin Hakîkati Gösterici Özelliği

Ahmed Şemseddin Marmaravî, tevhidin birliği yerine şirke mübtela olmuş gönlü "â'ma" kavramıyla; tevhid nuruyla ilahî parıltıları seyrân eden gözü ise *çeşm-i cân* olarak ifade eder. Bu yönüyle tevhid nuruyla aydınlanmamış bir ten gözü görse bile kördür. Ona göre gerçek görmek hakîkati görmektir. Öte yandan zâhiren kör bile olsa kalp gözü açık olan bir kimse gerçek görendir.⁸⁴ Marmaravî, tevhidin işte bu yönüne vurgu yaparak esasında gördüğü vehmine kapılmış ancak görmeyen bir nazarı görür hale getirdiğini, dahası bu görmenin sadece seyretmekten ibaret olmayıp bir seyrân yani kalbin melekût âleminde gaybî müşahede ederek yaptığı ve bu sayede tatmin olduğu bir yolculuğa çıkardığını belirtir. Zira burada seyrâna iletilen sâliktir. Dolayısıyla sâlikin yolculuğu seyr ü sülûk, seyr ü sülûk ise bir rehberin öncülüğünde çıkılan manevî ve ruhî yolculuktur.⁸⁵

Marmaravî'ye göre tevhidin bir işlevi de kalbin güzelliğini dışa aksettiren bir ayna özelliği taşımasıdır.⁸⁶ Bu tevhid aynası kula, kendi hakikatini göstermekle birlikte tevhid ehlinin vasfının zühd olduğunu da hatırlatmaktadır. Öyle ki tevhidin birliğinde kendi varlığını yok eden sâlik, tek varlık olan Hakk'ın varlığında diğer tüm varlardan vazgeçmiştir. Böylece "fenâ ender fenâ" makamına ulaşmış, mâsivâ kaygısından kurtulmuş, dünya ve içindekiler onun gözünde küçülmüştür. Serrâc, Şiblî'nin "*Tevhid ilminden zerre kadar bir şeye muttalî olan, gökleri ve yeri göz kapağındaki kirpikleriyle taşıyabilir.*" sözünü "*Kul, kalbiyle azamet-i ilâhiyye nurlarını müşâhede edince gökler, yer ve Allah'ın yaratıklarının hepsi, onun gözünde küçülür.*" şeklinde açıklamıştır.⁸⁷

4.7. Tevhidin Arıttıcı Özelliği

Ahmed Şemseddin Marmaravî, ahlak-ı hamîde ve ahlâk-ı zemîme olarak tesmiye ettiği huylardan kötü huyları ifade eden ahlâk-ı zemîmenin tevhid yoluyla arınacağını, dahası tevhidin kalp dertlerini dermana çevireceğini belirtir.⁸⁸ *Ravzatü'l-vâsîlîn* adlı eserinde başı tevhid olan esmâ zikrine devam edilmesi halinde ahlak-ı zemâimin kaybolacağını ve böylece kalbin tasfiye olacağını belirtmiştir. Bunun da imanın temelini alâmet olduğunu söylemiştir.⁸⁹ Bu yönüyle tevhidin, kulu kötü sıfatlardan ve huylardan arındırıcı özelliği yanında derdi dermana çevirici yani şifa işlevi de bulunmaktadır. Çünkü kötü ahlak kalp hastalıklarından sayılmıştır. Sûfilere göre kalp nefse uymak, tevazu ve ihlas gibi benlikten arınma hassalarını terk gibi durumlarda kirlenebilmektedir. İşte bu kirlenme durumunda kulun ruhunda bir çatışma ve fitrata uygun olmayan bu çatışmanın neticesinde adeta bir derde dönüşmektedir.⁹⁰ Müellife göre kalp hastalığı da denilen bu derdin devası tevhidde gizlidir. Dolayısıyla tevhidin kalbi saflaştırmak suretiyle kalp derdini dermana çeviren bir tesiri bulunmaktadır.

Ahmed Şemseddin Marmaravî tevhidin kalbi tasfiye ederek kötü huylarından arındırıp bu sayede kalp hastalıklarını iyileştirdikten sonra tesirinin devamından bahseder. Tevhid, sadece bir derman olmayıp aynı zamanda iyileştirdiği kalp hastalıklarının evi olan nefsi Hakk'ın dergâhına götüren bir vasıttır.⁹¹ Dolayısıyla nefis her ne kadar Hakk'ın düşmanı olsa ve sâliki Hakk'a karşı kıskırtsa da tevhid onu yakalayıp Hak dergâhının divanına götürecektir potansiyeldedir. Bu yönüyle tevhidin nefis üzerindeki tesiri sadece onu tezkiye etmek değil aynı zamanda bu durumun devamını sağlayarak onu terbiye etmektir. Bu nedenle sûfiler tevhidin gerçekleşmesini sağlayan benliğin inşa sürecinde nefsin terbiyesine

⁸⁴ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "seyr ü sülûk", 316.

⁸⁶ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

⁸⁷ Ulupınar, "İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Anlayışı", 249-250.

⁸⁸ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

⁸⁹ Ögke, "Tasavvuf Düşüncesinde Sır Kavramı ve Marmaravî'nin Keşfü'l-Esrâr İsimli Risâlesi", 251.

⁹⁰ Halil İbrahim Şimşek, "Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2015/2), 40-41.

⁹¹ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

büyük önem vermişlerdir. Çünkü nefis devamlı surette övülmeyi, ilgi görmeyi ve bir makama getirilmeyi istemektedir. Nefsin bu isteklerini silmenin yolu, ona Allah'ın büyüklüğünü kabul ettirmek, buna karşılık onu kendi küçüklüğünün farkına vardırmasıdır.⁹²

Müellife göre tevhidin daha önce de geçtiği üzere terbiye ve tezkiye edici hususiyetleri vardır. Bu yönüyle tevhid arıttıcıdır. Tevhidin işlevi gönül evini temizlemek suretiyle sultanın mihman olmasına hazır hale getirmektir. Bu hanedeki temizlenmesi gereken şey, zahir kirler değil nefstir. Nefs, şahın yurdu olarak tasvir edilen gönülde bir yabancı olarak görülmektedir. Bu nedenle gönülden atılması gerekmektedir. Memleket, iklim, vilâyet, il, şehir, saray, taht gibi birçok teşbih ve mecaza konu olan gönül, kalbin iman nuruyla dolmuş halini anlatır. Bunun tersi durumunda ise yani kalp inkâr karanlığına battığında adı nefis olmaktadır. Bu manada gönül ulviyete, nefis ise suflî olana yönelir. İlahî aşk ve tevhid sırrı ulvî olana yönelen gönülde tecelli eder.⁹³ Bu yönüyle gönül, gerçek sultan olan Hakk'a ev sahipliği edebilecek yegâne makamdır. Marmaravî tevhidin yabancı olarak görülen nefsi gönülden kovarak onu şah olarak nitelenen Hakk'ın iltifat edeceği bir mekâna çevireceğini belirtmiştir.⁹⁴

Ahmed Şemseddin Marmaravî sultan olarak zikrettiği Hakk'ın, gönül evini temizleyenlerin misafiri olacağını belirtmiştir.⁹⁵ *Tevhid Risâlesi* adlı eserinde Hakk'ı talep eden kimsenin gönlünü tevhide yakın tutmasını ve tevhidin manasını kalbine yerleştirmesini tavsiye etmektedir.⁹⁶ İşte tevhid, önemli bir vazifeyi icra etmekte, nefsi kalpten söküp atarak sultanın gelebileceği bir vaziyette pâk etmektedir. Zira tevhidin nefse karşı arıttıcı bir işlevi bulunmaktadır.

Sultan kelimesi veliler hakkında kullanılan bir ad olduğu gibi siyasî-idârî gücü elinde bulunduran kimseler hakkında da kullanılmıştır.⁹⁷ Bununla birlikte sülfler sultan kavramıyla daha çok Hakk'ı kastetmişlerdir. Kalbi sultanlar için düzenlenmiş, eksiksiz ve süslü bir eve benzeten Şeyh Hâmid-i Velî'ye göre oraya beklenen sultan Hak'tır ve bazı sebeplerle kirlenmiş olan kalp evinin sâlik tarafından temizlenmesi ve o evin sultanın oturabileceği hale getirilmesi gerekmektedir. Yine ona göre kalp evini temizlemenin bir diğer yararı ilâhî nefhaların, meleklerin ve diğer başka değerlerin oraya yerleşmesidir. Kalp evini temizleyecek en iyi vasıta ise "Lâ ilâhe illâllah" zikridir.⁹⁸ Zikir yoluyla temizlenmeyen kalp ise sultanın iltifat edip misafir olacağı ev hükmünü yitirmenin yanında şeytana mesken olma özelliği taşıyan bir mekâna dönüşebilmektedir. Sühreverdî (öl. 632/1234), kalbin temizliğini zikir ve murakabeye bağlarken temizlenmeyen kalbin şeytanın arzu ettiği ve yaklaştığı bir mekâna dönüşeceğini kaydetmiştir.⁹⁹

4.8. Tevhidin Dönüştürücü/İyileştirici Özelliği

Ahmed Şemseddin Marmaravî, tevhidin bazen bir yıkıcı gibi görüldüğünü belirtir. "Müzeyyen hod kamu şâhun sarayı / Niçün virân ider bu hâne tevhid."¹⁰⁰ beytine göre tevhidin yıkması bir mâmuru yıkmak değil aksine bir çürümüşlüğü yıkıp esas itibarıyla enkaz hükmünde olan bir binayı temizlemektir. Nefs, manevî beden binasını çürütmekte ve onu bir enkaza çevirmektedir. Üstelik bunu yaparken içten çürüttüğü binayı dıştan mamur göstermek gibi aldatıcı bir yanı da bulunmaktadır. İşte nefsin dıştan süslü gösterip içten

⁹² Bardakçı, "İlk Dönem Sülflerin Tevhid Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme", 262.

⁹³ Cemal Kurnaz, "Gönül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/150.

⁹⁴ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

⁹⁵ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

⁹⁶ Börekçi, *Ahmed Şemseddin Marmaravî Risâle-i tevhid*, 99.

⁹⁷ Osman Gazi Özgünden, "Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/496.

⁹⁸ Şeyh Hâmid-i Velî, *Zikir risalesi (Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, Zeynelzâde Kitaplığı, 81/2)*, 3b; Mahmut Ulu, Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba) ve Ona Atfedilen "Zikir Risâlesi" Adlı Eser. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 11/Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı (2021), 64.

⁹⁹ Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer Sühreverdî, *Avârifu'l-maârif (Tasavvufun Esasları)*, haz. Hasan Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz (İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1990), 574.

¹⁰⁰ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

çürüttüğü mana binasını tevhid yeni bir formda inşa etmektedir.¹⁰¹ Öyle ki nefsin sebep olduğu gönüldeki enkazın altındaki hazineyi ortaya çıkarıp o mekânı şahlara yakışır bir şekilde imar etmektedir. Ebû Hâtim el-Attâr (öl. ?) dışı süslü, içi enkaz halini ilginç benzetmeyle ifade etmiş ve bu durumun büyük bir pişmanlığa sebep olacağını söylemiştir. Yamalı hırkalar ve eski elbiselerle sûfleri görünce şöyle demiştir: “*Ah dostlar ah! Sizler haberlerinizi yaydınız, davullarınızı da çaldınız, keşke yarın mahşerdeki buluşmada kimlerin arasında olacağınızı bir bilseydim.*”¹⁰² Görüldüğü gibi Marmaravî, ilk dönem sûflerine benzer şekilde sâlikin iç ve dış halleriyle bir bütün olması gerektiğini, nefsin her türlü aldatmasından kaçınmaları gerektiğini belirtir. “*Günahın açığını da gizlisini de terkedin.*”¹⁰³ uyarısınca içten veya dıştan nefse tabi olarak Allah’a karşı gelmekten sakınılması gerektiği üzerinde durur.

Ebû Hâtim el-Attâr’ın ikaz ettiği gibi sadece dışın mamurluğu değil için imarı da önemli görülmüştür. Elbette bu kadar önemli bir hususun sâlike kazandıracığı bazı imkânlar söz konusudur. Kaldı ki içte meydana gelecek bir iyileşme misliyle dışa yansıyacaktır. Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857) iç dünyasını arındıran kimseye Allah’ın dış dünyasını arındırma imkânı vereceğini belirtmiştir.¹⁰⁴

Marmaravî, yukarıda bahsedilen imar faaliyetleri sırasında, gönüldeki hazineyi enkazın altından çıkarıp gönül hanesini imar etmekle tevhidin bitkin, cansız ve ölü kalpleri dirilttiğini ve ona ebedi canlılık kazandırdığını belirtir.¹⁰⁵ Nitekim nefs zindanında hapis olmuş imandan yoksun yani tevhid nuruyla aydınlanmamış bir can ölü hükmündedir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Hayır, bilakis onların işleyip kazandıkları şeyler kalplerinin üzerine pas olmuştur.*”¹⁰⁶ Bazı araştırmacılara göre kalp üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilki sadece Allah’a ibadete yönelmiş ve kulun kurtuluşuna vesile olacak selim kalp, ikincisi bazı illetlerden kurtulamadığı için hasta olan kalp, üçüncüsü ise Allah’ı tanımayan ve nefesine uyan ölü kalp.¹⁰⁷ Buradan da anlaşıldığı üzere Allah’ı inkâr eden ve nefsin hevâ ve heveslerini rehber edinmiş bir kalp ölü kabul edilmiştir. İşte Marmaravî, tevhidin bu ölümü diriliğe çeviren bir cevher olduğunu belirtmiştir. Bu yönüyle tevhid nasıl ki virân gönülleri ma’mur edici bir işleve sahip ise aynı şekilde ölü kalpleri de canlandırıcı bir işleve sahiptir.

4.9. Tevhidin Çokluğu Birliğe Çevirme Özelliği

Ahmed Şemseddin Marmaravî, tevhidin oldukça mühim bir işlevi üzerinde durur. Ona göre tevhid, kulu en büyük günah olan şirk karanlığından en büyük ikram olan iman aydınlığına çıkarır. Şirk, sözlükte ortak olmak, ortaklık, ortak koşmak gibi anlamlara gelirken terim olarak Allah’ın zâtında sıfatlarında ve fiillerinde veya ona ibadet hususlarında ortağı, dengi ya da benzerinin bulunduğunu kabul etmek demektir. Bu yönüyle şirk en büyük günah olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁸ İnkâr ise sözlükte gizlemek, örtmek, nankörlük etmek gibi kelime manalarına gelirken terim olarak iman esaslarına inanmamak şeklinde tanımlanmıştır. İnkâr eden kimseye de kâfir denmiştir.¹⁰⁹ Marmaravî’nin “Kamusından uludur lâ günahı / Anı tebdîl ider imâna tevhid”¹¹⁰ beytinde olduğu gibi “Lâ günahı” olarak terimleştirdiği şirk ve buna dayalı inkâr, kulu ebedi azaba düşürecek en kesin yasaklardır. Yüce Allah “*Kendisine ortak koşulmasından başka dilediğini affeder.*”¹¹¹ demek suretiyle şirkten bir şekilde sıyrılıp

¹⁰¹ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

¹⁰² Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi'sûfiyye (Sûflerin Edepleri)*,20.

¹⁰³ el-En'âm 6/120.

¹⁰⁴ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi'sûfiyye (Sûflerin Edepleri)*,34.

¹⁰⁵ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

¹⁰⁶ el-Mutaffifîn 83/14.

¹⁰⁷ Şimşek, “Tasavvufta Kalbin Kirilenmesi ve Temizlenmesi Konusu”, 39.

¹⁰⁸ Bk. Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/196.

¹⁰⁹ Bk. Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/533, 534.

¹¹⁰ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 38b.

¹¹¹ en-Nisâ 4/116.

iman edilmemesi durumunda kulun affının olmayacağını bildirmiştir. Affedilmeyen bir kulun da ahirette ebedi azaba düşer olması mukadderdir. İşte tevhid, burada adeta hayatî bir fonksiyon icrâ ederek kulun bu feci sona gitmemesi ve sonsuz azaba mahkûm olmaması için onu iman selameti ile kurtaran bir araç olarak görülmüştür. Nehiy ve mutlak olumsuzluk bildiren “Lâ” harfi¹¹² burada en büyük günah kabul edilen şirk ve şirke dayalı bir inkâr anlamında kullanılmıştır.

Ahmed Şemseddin Marmaravî, hepsi birbiriyle aynı olan veya aynı kaynaktan beslenip aynı sonuca götürülen şirk çeşitlerinin tamamının tevhid vesilesiyle ihsana dönüştüğü üzerinde durmuştur.¹¹³ Anlaşıldığı kadarıyla tevhid, şirk ve küfür zulmetine karşılık iman ve ihsân gibi iki büyük ikramla kulu sarıp sarmalamaktadır.

Ahmed Şemseddin Marmaravî, nefsin varlık işareti ve ışığı olarak inkâr anlamına gelen “lâ” edatını, buna karşılık cân olarak ifade ettiği ruhun varlık işareti ve ışığı olarak “illâ” edatını kullanmıştır.¹¹⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Marmaravî, kelime-i tevhide gramer yönünden bakıldığında ortaya çıkan, “lâ” olumsuzluk edatıyla bütün varlık ve ilahlık iddialarının yok sayılmasına ve “illâ” gibi istisna manasına gelen bir edatla¹¹⁵ Allah’ı, dolayısıyla ruha can veren iman nurunun kaynağını ifade etmektedir. Bu durum tevhid ekseninde evvela şirke sebebiyet verecek bütün varlık ve ilahlık iddialarını yok etmek daha sonra ise varlık ve ilahlığın sadece Allah’a ait olduğu yönündeki ispatın gerçekleşmesini göstermektedir. Nitekim “lâ” nehiy ve mutlak olumsuzluk,¹¹⁶ tevhid çerçevesinde şirk ve inkâr manasına gelirken “illâ” edatı bütün bu yokluk ve olumsuzluk ifadelerinden Allah’ı istisna tutmaktadır. Bu bağlamda tevhid, “lâ” ve “illâ” kavramlarını bir kılarak Allah’tan gayrisinin varlık ve ilahlık iddialarını yok edip ancak Allah’ı ilah olarak ispat edici bir işleve sahiptir.

Ahmed Şemseddin Marmaravî, tevhidin kalpteki “lâ” karanlığı ile “illâ” nuruna dayalı bulanıklığı netleştirdiğini ve aynı sebepten mütevellit ikiliği teke indirdiğini ayrıca Allah dışındaki varlıklara yönelecek diğer tüm sevgileri ya da kalbe konulmuş arazları sahipsiz bırakacağını belirtmiştir. Böylece tevhid kulun ya da sâlikin ruhunu eşi benzeri olmayan bir inciye çevirmektedir.¹¹⁷ Sûfiler, “lâ” ile başlayıp “illâ” ile maksada ulaştırdığını düşündükleri kelime-i tevhidin, Allahü Teâlâ’nın Müslümanlara bir ihsanı olduğunu belirtmişlerdir. Bunun nedeni bu zikrin bir takım özelliklerinin bulunmasıdır. Bundan dolayı sûfiler müridleri eğitmede ısrarla kelime-i tevhid zikrini tercih etmişlerdir. Sâlik, kelime-i tevhid zikriyle tamamladığı eğitimin sonunda “ben ve O” ikiliğini ortadan kaldırarak Ebû Ali Dekkâk’ın (öl. 405/1015) ifade ettiği üzere eşyaya ayn-ı ademle nazar eder ve her şeyde Hakk’ın iradesinin hakim olduğunu görür.¹¹⁸

Anlaşıldığı üzere tevhid, kulu fitratının özüne götürmekte bu yönüyle kulun kendi hakikatini bâtın âlemdeki karşılığıyla¹¹⁹ buluşturan bir vasita görevi icra etmektedir. Sûfilerin “Havassın Tevhidi” olarak niteledikleri bu merteye, tevhidin en üst mertebesi olarak görülmüştür. Bu merteye, sûfiyane tecrübe neticesinde ulaşılan ve zevk olarak yaşanan, bu nedenle de ifadesi imkânsız olan, bu yönüyle aklın idrak, dilin kelâm edemediği bir hal olarak kalbe tecellî eden mârifet tevhididir. Bu tevhid şuhûdî tevhid olarak da ifade edilmiştir. Buna göre havassın tevhidi şu şekilde açıklanabilir:

¹¹² İsmail Durmuş, “Lâmelif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/95.

¹¹³ Marmaravî, *Câmiu’l-esrâr*, 38b.

¹¹⁴ Marmaravî, *Câmiu’l-esrâr*, 39a.

¹¹⁵ İllâ edatının manalarıyla ilgili bk. Soner Aksoy - Sakin Taş, “Arap Dilinde Yer Alan İlla Edatının Farklı Kullanımları ve Kur’ân Yorumuna Yansıması”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (2019 Haziran), 227-252.

¹¹⁶ Durmuş, “Lâmelif”, 95.

¹¹⁷ Marmaravî, *Câmiu’l-esrâr*, 39a.

¹¹⁸ Ulupınar, “İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Anlayışı”, 246.

¹¹⁹ Marmaravî, *Risâle-i tevhid* adlı eserinde “kalb-i veled” sözünü insanın hakikatının batın âlemdeki karşılığı olarak kullanmıştır. (Bk. Börekçi, *Ahmed Şemseddin Marmaravî Risâle-i tevhid*, 100).

"Kulun vecd halinde Allah ile kâim olduğunu kalben bilmesi, üzerinde Hakk'ın idârî tasarrufu ile kudret ahkâmının cârî bulunduğunu kavraması, tevhid deryasında nefsinden fânî olması, hislerinin gitmesiyle Hâlık'tan isteklerinde yine Hak ile kâim olduğunu anlaması ve bulunduğu halden öncesine dönmesi; yani olmazdan önceki halinde bulunmasıdır."¹²⁰

Ahmed Şemseddin Marmaravî tevhidin kulun kalbindeki ikilikleri bire tahvil etmesinin bir neticesi olarak menzillerin ve mertebelerin nihâyetine erileceğini kaydetmiştir.¹²¹ Herevî, bu nihaî noktanın tevhidin hakikatine ulaşmak¹²² olduğunu belirtmiştir. Bu yönüyle tevhid seyr ü sülûk yolculuğunun en önemli hususiyetidir. Kulun kalbindeki ikiliği bire indirmesinin benzer bir kullanımı Yunus Emre'de görülür. "Lâ şerikten okursun yine şerik katarsın / Bire iki demêği kimden fetvâ tutarsın."¹²³

Ahmed Şemseddin Marmaravî, kalbindeki çokluğu bire indirenlerin ve böylece fitrî saflığa erenlerin en güzel yaratılışa layık hale geleceğini ve böyle bir hususiyeti kazanan kalp gözünün Subhân'ı görebileceğini söyler.¹²⁴ Anlaşıldığı kadarıyla tevhidin kalpteki marazları iyileştirdiği, gönül bulanıklığını durulastırdığı, kalbi fitrî safiyetine eristirdiği gibi cismi güzelleştirici, gözü ise Subhân'ı görücü hale getiren bir işlevi bulunmaktadır. Ancak bunun için bir maya gerekmektedir. "Ve lîkin lâzımıdur mâye zikri / Ki bundan bezr olur ol câna tevhid"¹²⁵ diyen müellife göre zikir gibi bir maya olmalı ki tevhid canı diri tutan bir öz olsun. Nitekim canlılar kendilerine canlılık verecek bir öz ve gıda ile hayatta kalabilmektedir. Aynı şekilde iman nuruyla hay olan can da bu diriliğini zikirle ortaya çıkan ve bezr ile ifade edilen tevhid özü ile sağlayabilmektedir. Buradan tevhidin ruhu canlı kılan bir öz olduğu ancak bunun zikirle inşa edilebileceği anlaşılmaktadır.

4.10. Tevhidin Diğer Birkaç Özelliği

Marmaravî'ye göre tevhidin bir sonucu meydana gelen öz, aynı zamanda tevhidin devamını sağlamaktadır.¹²⁶ Dolayısıyla burada bir devr-i dâimden söz etmek mümkündür. Bu yönüyle tevhid hem sebep hem süreç hem de neticedir.

Ahmed Şemseddin Marmaravî, "Karâr itse gönülde zikr-i kalbî / Virür lâsın ana şükrâne tevhid"¹²⁷ beytiyle kalp zikrinin gönülde kalıcı olması durumunda tevhidin, "lâ" nefyinin bir teşekkür nişanesi olarak sâlike verileceğini söyler. Nitekim "lâ" ile mâsivâda ne varsa yok sayılmaktadır. Bu yok sayma bir yönüyle inkâr manasına gelip onun olumsuz, "illâ"ya zemin açması yönüyle olumlu tarafını teşkil etmektedir. Bu özelliğinden dolayı teşekkür nişanesi olarak sâlike verilen bir ikram olmaktadır.

Zikrin mayasından uzun uzun bahseden Marmaravî, kendi zikrinin kaynağı yani mayasının kaynağından da bahsetmiştir. O, bu kaynağı kendi ismi ile Hz. Muhammed'in isimlerinden biri olan Ahmed ismini yan yana getirerek tesirli bir ifade tarzıyla ortaya koymuştur. Ahmed Şemseddin Marmaravî, "Alur Ahmed'den Ahmed mâye zikrin"¹²⁸ cümlesinde ifade ettiği üzere kendindeki zikir mayasının Hz. Muhammed'den geldiğini belirtmiştir.

SONUÇ

Ahmed Şemseddin Marmaravî tevhid konusuyla ilgili *Risâle-i tevhid* adında müstakil bir risâlenin yanında konuyu sınırlı bir şekilde ele aldığı *Keşfü'l-esrâr* ve tevhid kavramının çeşitli yönlerine temas ettiği *Câmiu'l-esrâr* adlı eserleri telif etmiştir. O, tevhidi Allah ve Allah'ın birliği olarak tanımlamıştır. Bunun yanında tevhidin insanîyetin illeti olduğunu

¹²⁰ Ulupınar, "İlk Dönem Sûflerinde Tevhid Anlayışı", 243.

¹²¹ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

¹²² Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, 31.

¹²³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1992), 206.

¹²⁴ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

¹²⁵ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

¹²⁶ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39a.

¹²⁷ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39b.

¹²⁸ Marmaravî, *Câmiu'l-esrâr*, 39b.

belirtmiştir. O, eserlerinde tevhid kavramıyla Allah'ın ahad ve muvahhid olan zatını anlatmıştır.

Marmaravî'ye göre tevhid mecazî aşkı hakîki aşka çeviren bir hakîkattir. Sâlik bu bilinçle riyâzet ve mücâhedeye önem vermelidir. Çünkü sâlik zikre devam ederse bir süre sonra zikrin nuru önce göğsüne inecek, sonra kalbine yerleşecektir. Böylelikle muhabbet hâsıl olacak ve muhabbetin tadını alan sâlik zikre daha çok sarılacaktır.

Marmaravî, tevhid faslında sembolik bir dil kullanmıştır. Bu durum tevhid gibi anlatılması ve anlaşılması görece zor olan bir kavramın daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Tevhid Hakk'ın kapısını açan ilk anahtar ve ona yönelen sâlike yol gösteren rehberdir. Marmaravî ayrıca tevhidi sağlam bir taş/tuğla gibi etkili ve sağlam bir maddeye benzetmiştir. Müellif, bu benzetmelerin yanında tevhidi cenk meydanına önden gidebilecek kadar cesur bir süvariye ve "seyfullah"a benzetmiştir. Tevhidi çeşitli benzetmelerle somutlaştıran Marmaravî aynı şekilde nefis-i emmâreyi de somutlaştırarak bir kaleye benzetmiş, onun hafife alınmaması gereken güçlü bir düşman olduğunu vurgulamıştır.

Tevhidin benzetildiği bir diğer unsur insandır. O, tevhid kavramını çeşitli somut ve soyut kavramlarla benzeterek açıklamıştır. Buna göre tevhid, en büyük cihad sayılan nefisle savaşta düşmana galip gelebilecek güce sahip ulu bir sultana benzetilerek müşahhaslaştırılmıştır. Ayrıca tevhid, kulu en büyük günah olan şirk karanlığından en büyük ikram olan iman aydınlığına çıkararak bir vasıta. Marmaravî tevhidin bu özelliğinin şirk ve küfür zulmetine karşılık iman ve ihsân gibi iki büyük ikramla temin edildiğini vurgulamıştır.

Müellife göre tevhid kulu uhrevî azaplardan kurtarmaktadır. Ayrıca tevhid günahları dolayısıyla kalbinde bir çelişki ve çatışma yaşayan ve bundan pişmanlık duyup kurtulmak isteyen kul için büyük bir tevbe yerine geçmektedir. İşte tevhid kalbi tasfiye ederek kötü huylarından arındırıp bu sayede kalp hastalıklarını iyileştirici bir özelliğe sahiptir. Ona göre tevhidin diğer bir özelliği bitkin, cansız ve ölü kalpleri diriltici ve ona ebedi canlılık kazandırıcı bir yönünün olmasıdır. Marmaravî imansız bir kalbi ölü olarak kabul etmektedir. Bu yönüyle tevhid hem sâlikin sülûku için ilk adım hem de nihai varış yerindeki maksattır. Ona göre tevhid, hem kapı, hem bu kapıyı açan anahtar, hem yol, hem bu yolu tarif eden rehber, hem yoldaki tuzakları bertaraf edici bir tedbir, hem yoldaki düşmanlara karşı bir kalkan, hem olası kalp hastalıklarına deva, hem yürüyen bedene kuvvet, hem zikre kudret ve hem de uğruna yola çıkılan Hakk'ın ta kendisidir.

Ahmed Şemseddin Marmaravî, tevhidin çok çeşitli hususiyetleri ve işlevleri üzerinde durmuştur. Ona göre tevhidin işlevleri sadece dünya ile sınırlı olmayıp asıl olarak onun etkisi ahirete dönüktür. Tevhidin dünyadaki işlevleri arasında, kulu veya seyr ü sülûk yolculuğuna çıkmış sâliki hedefine en sağlam yoldan ulaştıran bir vasıta olması vardır. Yine esas itibarıyla ahirete dönük olmak kaydıyla tevhid nefsin tuzaklarını boşa çıkararak kulun şeytanın ağına düşmesini engellemekte ve kalbi tasfiye ederek kulu tezyin edilmiş bir vaziyette Hakk'a layık hale getirmektedir. Tevhidin ahiretteki işlevi ise imana delil olmasıdır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ*, c. I-II, Beyrut, 1351.
- Aksoy, Soner – Taş, Sakin. "Arap Dilinde Yer Alan İlla Edatının Farklı Kullanımları ve Kur'ân Yorumuna Yansıması". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/39 (Haziran 2019), 227-252.
- Alan, Hayrunnisa. "Sâhipkıran". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/443-444. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Arberry, Arthur John. *Tasavvuf/Müslüman Mistiklere Toplu Bakış*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 2008.
- Aynî, Mehmet Ali. *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017.
- Bandırmalızâde, Ahmed Münib. *Mir'atü't-turuk*. İstanbul: Celil Efendi Matbaası, 1306.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. "İlk Dönem Süfflerin Tevhid Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Sufiyye*, 11 (Aralık/2021), 255-280.
- Börekçi, Muhsine. *Ahmed Şemseddin Marmaravî Risâle-i Tevhid*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmîu's-sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bursalı, Mehmet Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*, sad. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınları, (ts).
- Ceyhan, Semih. "Halvetiyye". *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan, 695-778. Ankara: İsam Yayınları, 2. Baskı, 2018.
- Ceyhan, Semih. *Üç Pîr'in Mürşidi*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Çelebi, İlyas. "Rüya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/306-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Durmuş, İsmail. "Lâmelif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/95. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Fayda, Mustafa. "Hâlid B. Velîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/289-292. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Yunus Emre ve Tasavvuf*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1992.
- Harîrîzâde, M. Kemâleddin. *Tibyânü ves'îlî'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâ'ik*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, 430.
- Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî el-. *Menâzilü's-sâirîn (Tasavvufta Yüz Basamak)*. çev. Abdurrezzak Tek, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2. Baskı, 2019.
- Hucvirî, Ali B. Osman Cüllâbî. *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 7. Baskı, 2020.
- İştân, İbrahim. "Halvetiyye Geleneğine Ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkün Yedi Evresi". *Hikmet Yurdu*, 4, 2011(4)/7, 89-113.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-ı Sâdir, 1994.
- Kâşânî, Abdurrezzak. *Letâifu'l-i'lâm fî işarâtı ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*. çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Kayaokay, İlyas. "Bir Edebî Tür Olarak Atvâr-ı Seb'a Manzum İki Örneği". *İslâmî İlimler Dergisi* 14/2 (2019), 115-140.
- Koca, Ferhat. "Mantûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/31-33. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. haz. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Kurnaz, Cemal. "Gönül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Er-Risâle (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi)*. haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 7. Baskı, 2014.
- Marmaravî, Ahmed Şemseddin. *Câmîu'l-esrâr*, İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 2645/1, 22b-45b.

- Marmaravî, Ahmed Şemseddin. *el-Mukaddimetü's-sâliha*, İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 2645/3, 46b-55b.
- Marmaravî, Ahmed Şemseddin. *Hurde-i tarîkat*, İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Bölümü, 438/19, 385b-390a.
- Marmaravî, Ahmed Şemseddin. *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 2645/4, 56b-70b.
- Marmaravî, Ahmed Şemseddin. *Risâle-i tevhid*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 2645/5, 70b-102b.
- Mehmed Sami Sünbülî. *Esmâr-ı esrâr*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1312.
- Ögke, Ahmet. "Tasavvuf Düşüncesinde Sır Kavramı ve Marmaravî'nin Keşfü'l-Esrâr İsimli Risâlesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2000), 225-262.
- Ögke, Ahmet. *Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sufiler Devlet ve Ulema XV. Yüzyıl*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Baskı, 2012.
- Özer, Hasan. "Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin Tercüme-i Risale-i Vasiyyet'i", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12/63 (Nisan 2019), 161-167.
- Özgünden, Osman Gazi. "Sultan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/496-497. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Öztük, Mehmet Cemâl. *Cerrâhîlik Hz. Pîr Nureddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarîkatı*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
- Serin, Rahmi. *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik Ve Halvetîler*. İstanbul: Petek Yayınları, 1984.
- Serrâc, Ebu Nasr et-Tûsî. *el-Lüma' (İslâm Tasavvufu)*. çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/533-536. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Şirk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/193-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Sühreverdi, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer. *Avârifü'l-maârif (Tasavvufun Esasları)*. haz. Hasan Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz, İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1990.
- Sülemî, Ebu Abdurrahman es-. *Cevâmîu âdâbi's-sûfiyye (Sûfilerin Edepleri)*. çev. Cemal Aydın, İstanbul: Sufî Kitap, 3. Baskı, 2021.
- Şimşek, Halil İbrahim. "Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, 14/28 (2015), 35-48.
- Ulu, Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler IX/XV. Asır*. Ankara: Berikan Yayınları, 2021.
- Ulu, Mahmut. Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba) Ve Ona Atfedilen "Zikir risâlesi" Adlı Eser. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 11/Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı (2021), 58-75.
- Uludağ, Süleyman. "Ahmed Şemseddin Yiğitbaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/135-136. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Uludağ, Süleyman. "Ahmediyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/171. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Uludağ, Süleyman. "Aşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/11-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. "Mücâhede". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/439-440. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2. Baskı, 2001.
- Ulupınar, Hamide. "İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Anlayışı". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 22/9 (2008), 235-255.
- Vassâf, Osmânzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, 5 Cilt, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

- Vicdâni, Sâdık. *Tomâr-ı turûk-u 'aliyye*. haz. İrfan Gündüz, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Bezm-i Elest". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yüksel, Hasan Avni. *Türk İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.